

УДК 811.1'[378+372.8+37.08]

КРИТИЧНИЙ ПОГЛЯД НА ПЕРЕКЛАД ЯК ФАХ У СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ**Мазур О. В.**

У статті наведено критичні погляди на теперішній стан і перспективи підготовки перекладачів в Україні. Зокрема, проаналізовано недоліки відбору студентських та професорсько-викладацьких кадрів, вмісту програми підготовки перекладачів, методики викладання предметів перекладацького циклу, а також висловлено міркування про тенденції універсализму та вузької спеціалізації у підготовці перекладачів.

Ключові слова: освіта, концепція, фах, переклад, викладання, дисципліни перекладацького циклу, професійна компетенція перекладача.

В статье высказаны критические взгляды на теперешнее состояние и перспективы подготовки переводчиков в Украине. А именно, проанализированы недостатки отбора студенческих и профессорско-преподавательских кадров, содержания программы подготовки переводчиков, методики преподавания предметов переводческого цикла, а также поданы размышления о тенденциях универсализма и узкой специализации в подготовке переводчиков.

Ключевые слова: образование, концепция, специальность, перевод, преподавание, дисциплины переводческого цикла, профессиональная компетенция переводчика.

The paper reveals critical views on the present condition and perspective of translators' training in Ukraine. Namely, the drawbacks of teaching and students staff selection, the content of interpreters' training program, methodology of teaching translation studies are analyzed; as well as thoughts on the universalism vs. subspecialty tendencies in interpreters' training are expressed.

Key words: education, conception, field, translation, teaching, series of translation subjects, interpreter's professional competence.

Ця розвідка замислювалася як критичний нарис про вміст програми навчання перекладачів, а саме наповнення наріжних предметів: української мови та курсів суто перекладацького спрямування. Втім, обмірковування проблематики привело нас до усвідомлення, що розмову про вишкіл перекладачів не можна звужувати до програмних питань. Маємо низку проблем, з якими стикаються перекладачі, викладачі-практики та студенти, що потребують вирішення на різних рівнях: міністерському, університетському, викладацькому, студентському, замовницькому.

Багато питань про переклад як фах було здійснено українськими перекладачознавцями. Зокрема, у статті В. Радчука "Держава тлумачів": якою має бути програма підготовки перекладачів? чи має перекладач бути "універсальним солдатом" або варто обмежити підготовку фахівця певною спеціалізацією? хто має відповідну кваліфікацію і (моральне) право викладати переклад? [7] О. Чередниченко у статті "Проблеми мовної й перекладацької освіти в Україні" зосередився на проблематиці мовної компетенції викладачів та студентів фаху "переклад", підготовки перекладачів у непрофільних ВНЗ і поєднання в одному навчальному плані двох-трьох філологічних спеціальностей [8]. До дискусії долучалися В. Коптілов [3], Р. Зорівчак [2], М. Новикова [5], В. Карабан [9] та інші дослідники, які поєднують працю викладача і перекладача.

У нашому дослідженні ми хочемо висловити своє бачення вище здійснених проблем перекладацької дидактики, а також винести на суд широкого освітянського загалу власні погляди на компетенцію учасників та матеріальне наповнення навчального перекладацького курсу.

I. Почнімо з **контингенту**. Абітурієнти, які бажають навчатися за напрямом “філологія”, мали у 2014 р. подати до приймальної комісії вишу сертифікати ЗНО з української мови та літератури, іноземної мови або російської мови (за профілем), історії України або зарубіжної літератури [6], у 2015 р. ЗНО з зарубіжної літератури скасовано [1], а перелік необхідних сертифікатів та прохідний бал визначається самими ВНЗ [4].

Відповідно, припускаємо, що майбутні перекладачі, на думку Міністерства освіти, мають продемонструвати високий рівень гуманітарної підготовки, що логічно, адже працюватимуть міжкультурними посередниками засобами рідної та іноземної мов, але літературна складова іноземної культури є факультативною (!) і може бути змінена, наприклад, точними науками, що, можливо і не зашкодить при наборі групи майбутніх “науково-технічних” перекладачів, але й не дасть змоги викладачам оцінити загальнокультурну обізнаність абітурієнтів хоча б у цифровому еквіваленті.

Так, постає низка проблем під загальним заголовком “кого навчати на перекладача?”, чи то “хто спроможний на перекладача вивчитися”?

Аспект перший: **міжкультурне посередництво**. Який рівень володіння українською і іноземною культурами мають майбутні перекладачі? Своім студентам на вступному занятті пропоную дати короткі відповіді на питання, пов’язані з реаліями та культурою власної країни та країни/країн мови перекладу: міфологічними істотами, символікою, літературними пам’ятками, видатними діячами тощо. В узагальненому вигляді **анкета** виглядає так: 1) назвіть на коротко опишіть міфологічних істот та/або персонажів фольклору української/англійської/німецької культури (зовнішній вигляд, середовище, де вони мешкають, вдачу, пов’язані з ними прикмети тощо); 2) назвіть історичні та сучасні реалії України/Великої Британії/США/Канади /Німеччини/Австрії (їжа, одяг, предмети побуту); 3) назвіть якнайбільше символів країни (України/Великої Британії.../Німеччини) і поясніть їхнє значення; 4) назвіть визначні українсько-/англо-/німецькомовні літературні пам’ятки: фольклорні, міфологічні, доби Відродження, сучасні та вкажіть їх авторів; 5) назвіть провідних політичних діячів України/Великої Британії ... /Німеччини від заснування держави і до сьогодення, вказавши, чим вони відзначилися. Або анкета у вигляді конкретних запитань: 1) хто такі тролі, леприкони, мавки, чугайстри? Опишіть їх. 2) Чим знаменитий 10 дім на Даунінг Стріт? 3) Які історичні назви українських/англійських/німецьких дрібних грошей Ви знаєте? 4) Як називається традиційне житло шотландця/українця/німця? Змалюйте його особливості.

І якщо з загальними питаннями авдиторія більш-менш справляється (від 50 до 70% опитуваних демонструють високий і достатній рівень знань), то на рівні культурознавчої конкретики справи кепські (тільки 20–30% відповідей достатнього та високого рівнів). Втім, питання не виходять за рамки загальної ерудиції, який належно мати людині з високим балом ЗНО з дисциплін гуманітарного циклу.

Відповідно, маємо дві версії, чому показники загальнокультурної обізнаності серед студентства низькі: 1) **ЗНО** – як і будь-яке опитування в тестовій формі – показує знання на рівні приватних випадків історичних, мовних, літературних аспектів: пунктуації, орфографії, авторства конкретних творів, знання цифр і дат (що є, вибачте, демонстрацією фактологічних знань на рівні рефлексів), але не дає уявлення про загальну обізнаність особи у пропонованому предметі, спроможність встановлювати причинно-наслідкові зв’язки, доходити логічних висновків тощо;

2) фактична **відсутність конкурсного відбору** у периферійних ВНЗ, тісно пов’язана з перенасиченістю ринку освітніх послуг фахом “переклад” (спеціальність, за О. Чередниченком, існувала у понад 70 вишах станом на 2007 рік) [8, с. 130]. Та й сам конкурсний відбір проводиться з огляду на бал ЗНО (див. п. 1). Показово, що проведене опитування серед студентів 2 і 4 курсів спеціальності “Переклад” КНУ ім. Т. Шевченка, прохідний бал яких при вступі є вищим за такий студентів-перекладачів периферійних вишів, дав майже ідентичний результат: близько 70 % загальної обізнаності і трохи більше 30 % знань окремих культурних явищ.

Друга проблема, що постає – **знання робочих мов**: рідної та іноземної. Тут маємо цілий спектр проблем, а надто – (1) **обмеженість словникового запасу**. В обох мовах, як це не дивно і не прикро. Зі студентами 2 і 4 курсів щороку проводжу **експеримент**: усією групою добираємо синоніми до слова “дівчина”, записуючи на дошці слова за регістрами і знаходячи відповідник до кожного регістру. Результати не тішать: якщо на 2 курсі знаходимо 12–15 українських слів і 5–7 англійських/німецьких відповідників, більшість з яких, що показово, – зниженого регістру, то на 4 курсі співвідношення таке: ті ж 12–15 слів українською до 8–11 англійською/німецькою.

Про що це говорить? Як мінімум, про те, що **гальмується**, якщо не припиняється, **вдосконалення першої робочої мови – рідної**.

Мовна вправність майбутніх перекладачів хибує й (2) у знанні сучасних регіональних **діалектів, говірок та соціолектів** робочих мов. Наприклад, поезія Роберта Бернза (шотландська мова, 18 ст.) так само незрозуміла студентам, як і народна пісня “Кедь ми прийшла карта нароковац” (лемківський діалект української, початок 20 ст.). А, здавалося б, з сучасним діалектом української справи мали б бути “веселіші”, ніж з віддаленою на 220 років шотландською.

Окрім вищезгаданих, додамо ще й (3) часту **неспроможність студентів до логічної побудови** та (4) **прийняттого стилістичного оформлення** власних думок, (5) **незнання азів риторики** через відсутність навичок публічного виступу або (6) **психологічний бар'єр** страху перед аудиторією, (7) знову ж таки **нездатність формулювати цілісний текст** мовою перекладу, (8) **уникаючи міжмовної інтерференції** на різних рівнях текстової організації. Ці та інші проблеми можливо було б виявити на етапі вступу до ВНЗ при очному знайомстві викладачів з абітурієнтом, та творчого конкурсу у процедурі вступу на фах “Філологія” не передбачено.

Відповідно, статистика профпридатності абітурієнтів спеціальності “переклад” в Україні така ж, як і, скажімо, у Франції: лише 20% із загальної кількості студентів 1 курсу там отримують диплом перекладача, решта змінює фах. Зауважте: маються на увазі студенти із філологічним ухилом, цілком спроможні засвоювати науки гуманітарного циклу.

Та переклад – особливий фах, який вимагає від філолога більшого, ніж банальний білінгвізм. Він вимагає величезного кругозору й готовності до невпинного самовдосконалення, в тому числі й мовного, протягом усієї практичної діяльності. Власне, так само, як і від викладачів перекладу.

II. Професорсько-викладацький склад. У статті “Держава тлумачів” В. Радчук зауважує, що серед викладачів перекладу “конче бракує перекладознавців: теоретиків, методистів, істориків, критиків, а особливо аналітиків від практики, редакторів, профільних наставників з публічного мовлення” і ставить вимогу, що **перекладача має навчати саме перекладач**, який сам є майстром слова, професіоналом у перекладацькій справі, спроможний “назвати бодай кілька опублікованих своїх перекладів, рецензій на свої творчі взірці, подати відгуки про якість тлумачення від організаторів міжнародних конференцій, зустрічей тощо” [7]. На (1) **“брак кваліфікованих кадрів та відсутність відповідних власних науково-методичних розробок”** нарікав і О. Чередниченко [8, с. 131].

Збільшення чисельності кандидатів та докторів наук з фаху “переклад”, дещо вирішило кадрову проблему з “теоретиками, методистами, істориками та критиками” перекладу, але питання з перекладачами-практиками все ще лишається відкритим і, не в останню чергу, з причин матеріальних.

Та викладанням власне аспектів перекладу, про які докладніше поговоримо далі, проблема кадрів не вичерпується. Фах “переклад” вимагає (2) **спеціального підходу до вмісту навчальних планів** багатьох дисциплін: української мови, української та зарубіжної літератур, світової культури, лінгвокраїнознавства, соціології тощо. А чи багато викладачів між-факультетських непрофільних кафедр мають бажання розробляти окремий або варіативний курс для спеціальностей, наприклад, “англійська/німецька мова та література” і “переклад”? Тож, маємо кадрову проблему не тільки в сегменті профільних дисциплін.

III. (1) Вміст навчальних планів: загальнофілологічні дисципліни. В програмі підготовки студентів-перекладачів маємо понад 280 годин на вивчення

української мови протягом 4 семестрів. Здавалося б, багато. Але враження це позірне. До прикладу, в університеті Страсбурга, який вишколює перекладачів, на вивчення французької мови відводиться третина аудиторних годин – стільки ж, скільки на вивчення іноземної мови. Майже таку саму кількість годин маємо на вивчення світової літератури. Та на що витрачаємо цей величезний ліміт часу?

Аналіз навчальних планів та робочих програм вишів Херсона, Миколаєва, Києва, Чернівців, Львова, Донецька, Харкова та Луцька вказує на одні й ті ж “хвороби” у викладанні цих предметів. Програма з **української мови** дублює, по суті, шкільну програму за 10–11 класи: ті самі коми-крапки-орфограми. І все. Матеріал, на якому базується курс – український правопис, прийоми навчання – тренувальні вправи і перевірочні диктанти.

Облишмо очевидну риторику про те, як спонукає таке нав’язливе повторення до вивчення української мови. Викажу тільки своє здивування: навіщо гаяти час на матеріал, що студенти-філологи мають знати апіорі, ще до вступу до вишу (бо неможливо собі уявити неписемного філолога) або, в крайньому випадку, бути спроможні самостійно знайти в довіднику? Чому б не відвести левову частину часу на вивчення розмаїтих діалектів української мови: бойківського, лемківського, гуцульського? Питання риторичне.

Те саме можемо сказати і про курси **“Українська література”** (якщо такий взагалі запланований) та **“Зарубіжна література (та культура)”**. Вивчення їх традиційно починається з античності, оминаючи фольклор та міфологію – основні етнокультурні джерела будь-якого народу. А потім читаєш відповіді у анкеті: “троль – це злобливий дописувач соцмереж”. І знову маємо повторення творів зі шкільної програми, без коректур на конкретну культуру. Шкода, що не існує індексу цитування творів світової літератури, але й без нього очевидно, що без “Фавста” Гете неможливо уявити собі дискурсів сучасних німецькомовної та світової літератури.

Список виправлень, яких потребує програма фаху “переклад”, можна продовжувати: **“Лінгвокраїнознавство”** має перетворитися з уроку географії навпіл з історією конкретної країни на екскурс в її історично-культурну спадщину, **“Соціологія”**, окрім загальної теорії, має розповісти про суспільні течії, тенденції та вподобання народів, мови яких є для перекладача робочими etc.

III. (2) Вміст навчальних планів: перекладацькі дисципліни. Традиційно дисциплінами “перекладацькими” прийнято вважати поаспектне вивчення англійської мови і перекладу. Українська мова і культурологія до цього переліку не входять. На доказ цього твердження можна навести кількадесят вишівських планів-близнюків, “списаних” або з Київського національного університету ім. Т. Шевченка, або з Київського національного лінгвістичного університету (окрім, можливо, Львівського національного університету ім. І. Франка, НАУКМА, та деяких інших вишів). Та й між першоджерелами різниця в логіці навчального процесу невелика.

Здавалося б, цілком виправдано: перекладачі вчать іноземну мову і ремесло перекладу, ну, і свою, за остаточним принципом (див. п. II). Так, але і тут є свої “але”.

По-перше, **вивчення іноземної мови** у кількісному вимірі аудиторних годин у два-три рази **превалює над опануванням перекладацькою майстерністю**, а **навчати азам перекладу починають** – теоретично, із “Вступу до перекладознавства” – **лише з 2 курсу**, що, на нашу думку, засвідчує нерозуміння різниці між фахами “філолог-знавець-викладач іноземної мови” і “перекладач”.

По-друге, вміст робочих програм з окремих аспектів дисципліни “Іноземна мова” – граматики, практики усного мовлення, фонетики – засвідчує, що вони спрямовані, за висловом В. Радчука, на **“якусь мовну частковість: герундій, пасив, прислівник, префікс тощо** – студент, не затримуючи на ній уваги, перекладає щораз правильно, легко, спонтанно, притьмом, блискавично і, що важливо, в цілості живої думки, а йому розводять складники тексту по різних кутках “сітки годин” [7]. Йдеться про студента, здатного опиратися покладанню у прокрустове ложе, інтуїтивно перекладаючи цілісний текст, а не роблячи віддзеркалення синтаксису й морфології оригіналу, сяк-так обрядивши їх у лексику мови перекладу.

На жаль, курси граматики іноземної мови “для перекладачів” здебільшого так і побудовані: вчимо вичленовувати граматичне явище з контексту, обов’язково – називати його, а потім – перекладати відповідною побудовою в мові перекладу. Забуваємо при цьому, що варіантів перекладу – безліч, що переклад інколи вимагає цілісного перетворення всього тексту. А ми підрізаємо майбутньому перекладачеві крила творчого польоту і вчимо спиратися на милиці готових рішень.

IV. Філософія фаху переклад: вузькопрофільність vs універсалізм. У дипломах українських вишів спеціальність, яку здобули студенти-перекладачі, формулюється по-різному: “перекладач з двох іноземних мов”, “викладач іноземної мови, перекладач”, “перекладач технічної літератури”, “правознавець, перекладач” тощо. Чим вужче спеціалізація тим, на наш погляд, зрозуміліше, яким був зміст програми підготовки перекладача.

Та чи можливо підготувати просто “перекладача”, – такого собі “універсального солдата”, здатного однаково професійно перекладати як твори художньої літератури так і юридичні тексти разом із науковими трактатами? Напевно, ні. По-перше, неможливо навчити бути перекладачем художньої літератури, адже тут необхідний талант письменника. По-друге, і тут ми цілком погоджуємося з О. Чередниченком, “**підготовка студентів за двома-трьома спеціальностями** в межах одного навчального плану... **це є профанація вищої освіти**” [8, с. 132], адже неможливо зліпити гібрид “викладач двох іноземних мов + перекладач всього на світі”, не вилучивши з навчальних планів цілі “масиви спецкурсів з фахової підготовки” [8, с. 132], тим самим знизивши якість такої освіти.

Ще більше запитань викликає практика деяких вишів надавати фах “переклад” без зазначення спеціалізації студентам інших напрямків підготовки освітньо-кваліфікаційного рівня “бакалавр” (наприклад, правознавчого) як бонус за 1-2 роки навчання ОКР “спеціаліст” або “магістр”. Власне, дописуванням слова “переклад” в диплом ця практика і обмежується.

Частково вирішити проблему підготовки кваліфікованих перекладацьких кадрів може, на нашу думку, створення перекладацьких відділень в провідних університетах правничого, медичного, технічного, сільськогосподарського профілів, які б готували перекладачів в юридичній сфері і для конкретних галузей науки, техніки та виробництва. Звісно, необхідним буде залучення фахівців-практикуючих перекладачів та кваліфікованих перекладознавців, що важко зробити навіть в умовах філологічних ВНЗ, але безперечними є переваги використання матеріально-технічної бази, накопиченого досвіду та інтелектуального потенціалу фахівців спеціалізованих вишів у конкретних галузях науки і техніки. Це дасть можливість до створення гібридних курсів, скажімо, з перекладу у сфері біомедичної електроніки, спрямованих на потреби конкретної галузі.

Вища освіта в сучасній Україні також є **відірваною від реальних запитів суспільства**. Типово є ситуація, коли два-три вищі містечка із сотисячним населенням випускають щороку 50-70 бакалаврів-“перекладачів широкого профілю”, тоді як реальну потребу у перекладачах аграрного, суднобудівного, економічного спрямування, маркетингової сфери тощо можуть задовольнити 10-20 випускників-спеціалістів або магістрів, які здобули відповідну спеціалізацію в сфері науково-технічного перекладу.

Можливо, слід би було перейняти досвід німецьких колег і, окрім традиційних форм освіти, навчати перекладачів на запит конкретного підприємства, надавши можливість обрати тільки ті профільні дисципліни, знання яких необхідне у практичній діяльності в межах певного виробництва чи установи (юридичний переклад, переклад науково-технічних текстів, усний послідовний переклад)? Ці предмети зазвичай входять до навчального плану і не потребуватимуть щоразу розробки індивідуальних курсів.

Звісно, організація перекладацької освіти, через тотальну залежність ВНЗ від Міносвіти, перебуває в компетенції останнього, та подавати ідеї і вимагати розробки нових стандартів освіти є правом і обов’язком пересічних освітян. Сподіваємося, і цей неповний список проблем навчання перекладу прислужиться при створенні концепції національної перекладацької освіти.

Література

1. Затверджено перелік предметів ЗНО на 2015 рік. – Електронний ресурс // Освіта.ua. – 16.10.2014. – Режим доступу: <http://osvita.ua/test/43329/>.
2. Зорівчак Р. Готувати перекладачів для України XXI сторіччя / Р. Зорівчак // Дзвін. – 2000. – № 4. – С. 123–125.
3. Коптілов В. Что нам мешает? : [про стан перекладацтва в Україні] / В. Коптілов // Дружба народів. – 1966. – № 10. – С. 256–258.
4. Лист МОН від від 09.12.2014 № 1/9-634 "Щодо нарахування конкурсного бала вступникам на навчання до вищих навчальних закладів України у 2015 році". – Електронне джерело // Вступна кампанія // Міністерство освіти і науки України : [офіційний веб-сайт]. – Режим доступу до джерела : [http://www.mon.gov.ua/img/zstored/files\(...\)2009_12_2014_1_9_634.doc](http://www.mon.gov.ua/img/zstored/files(...)2009_12_2014_1_9_634.doc)
5. Новикова М. А. Прекрасен наш союз. Литература – переводчик – жизнь : [Лит.-крит. очерки] / М. Новикова. – К. : Рад. письмен., 1986. – 225 с.
6. Перелік конкурсних предметів за спеціальностями. – Електронний ресурс // Освіта.ua. – 24. 60.2014. – Режим доступу до джерела: <http://osvita.ua/vnz/consultations/10025/>
7. Радчук В. Д. Держава Тлумачів / В. Д. Радчук // Всесвіт. – 2005. – № 5–6. – С. 173–182.
8. Чередниченко О. Проблеми мовної й перекладацької освіти в Україні / О. Чередниченко // Про мову і переклад. – К. : Либідь, 2007. – С. 124–136.
9. Karaban V. Information Technologies in Training Translators | V. Karaban // La traduction au seuil du XXIe siècle: histoire, théorie, méthodologie. – Strasbourg ; Florence ; Grenada ; Kyiv, 1997. – P. 69–79.